

*Əliyev Vüsal Oruc oğlu, doktorant,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
Ünvan: Nəcəf Nərimanov 93, AZ 1106, Bakı, Azərbaycan,
E-mail: documentva1992@gmail.com
© Əliyev V.O., 2020*

UOT 338.48, 339.1

AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAFINDA DÜNYA TƏSƏRRÜFATININ ROLU

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının Strateji Yol Xəritəsində turizmin prioritet sahəyə çevrilməsi üçün iri miqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dünya iqtisadiyyatı müstəvisində respublikada turizmin rekreasiya potensialından və mövcud infrastrukturadan səmərəli istifadə etmək istiqamətlərini əsaslandırmaq, milli xüsusiyyətləri nəzərə almaqla onun inkişafının təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – məqalənin yazılmasında, yeni istiqamətlərin əsaslandırılmasında müşahidə, müqayisə, dialektik yanaşma, iqtisadi-statistik araşdırmalar və digər üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işdə əldə olunmuş nəticələr və irəli sürülən təkliflər Azərbaycanda və onun regionlarında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkədə məşğulluğun artması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri - məqalədə qloballaşma proseslərinə uyğun olaraq dünya təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərin təsiri altında milli dövlətlərdə iqtisadiyyatın sahələ-rində, o cümlədən turizmin inkişafında baş verən meyllər öyrənilir, konkret tövsiyələr irəli sürülür.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi:

- dünya turizminin qlobal miqyasda insanların həyatına və milli iqtisadiyyatların sosial-iqtisadi inkişafında yüksələn rolu əsaslandırılmışdır;

- diversifikasiya şəraitində milli iqtisadiyyatda turizmin inkişaf xüsusiyyətləri və ilkin şərtləri müəyyənləşdirilmişdir;

- dünya turist bazarının respublikamızda turist bazarının və onun maddi-texniki bazasının inkişafında yeri qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: turizm, meyllər, milli iqtisadiyyat, qloballaşma, amillər, gəlirlər, məşğulluq, səmərəlilik.

GİRİŞ

Qloballaşma şəraitində dünya təsərrüfatında sosial-iqtisadi inkişafda böyük keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, yeni sahələr yaranmış və onların bəşəriyyətin inkişafında rolu getdikcə artmaqdadır. Hazırda beynəlxalq səviyyədə iqtisadiyyatın strukturunda dinamik inkişaf edən və əhəmiyyətinə görə bəşəri səmərəsi olan belə sahələrdən biri də turizmdir. Onu da qeyd etmək çox yerinə düşər ki, turizm müxtəlif ölkələrin və bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının inkişafına təsiri son 10 ildə xeyli güclənmişdir. Məhz buna görədir ki, turizmin dünya təsərrüfatı sistemində, eyni zamanda biznes aləmində rolu getdikcə artır.

Statistik məlumatlardan göründüyü kimi hazırda dünya üzrə ÜMM 7,5%-i, ümumi kapital qoyuluşunun 8,5%-i, istehlak xərclərinin 12%-i, vergi daxilolmalarının 6,5%-i beynəlxalq turizmin payına düşür. 2017-ci ilin məlumatlarına əsasən dünya üzrə ixracın tərkibində beynəlxalq turizmin xüsusi çəkisi 8% təşkil edir. Bu da əsas verir ki, qeyd edək ki, fəaliyyət sahələri arasında ixracdan daxil olan gəlirlərə görə dünyada turizm neft və neft məhsullarından, avtomobil ixracından sonra üçüncü yeri tutur.

Ümum Dünya Turizm Təşkilatının proqnoz hesablamalarına əsasən yaxın 15 ildə turizmin dünyanın ümum milli məhsulunda (ÜMM) xüsusi çəkisi 2 dəfəyə yaxın artacaqdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında turizm böyük rol oynayır. Respublikamızda turizmin inkişafı üçün böyük rekreasiya potensialı mövcuddur. Məhz bu ehtiyatları təsərrüfatçılıq dövrünə daxil edib onlardan səmərəli istifadə etmək üçün Azərbaycanda Dövlət proqramı qəbul edilmiş, Prezident İlham Əliyev fərmanlar və sərəncamlar imzalamışdır.

Həyata keçirilən tədbirlərin məntiqi nəticəsi kimi ölkəmizə gələn turistlərin sayı getdikcə artır, sahənin infrastruktur təminatı müasir tələblər səviyyəsində gücləndirilir.

Dünya iqtisadiyyatı ilə milli dövlətlərdə turizmin inkişafı arasında əlaqələr

Beynəlxalq Turizm Təşkilatının məlumatlarına əsasən onun tərkibinə 141 üzv dövlət, 7 ərazi, həmçinin, dövlət və xüsusi sektorda birləşmiş 350 sayda üzv daxildir. Bu dövlətlərin 58-i inkişaf etməkdə olan kasıb ölkələr hesab olunur və onlarda Beynəlxalq turizmin inkişafı üçün lazımı şərait yoxdur. Faktlar göstərir ki, dünya turizmi əsasən 2 böyük iyirmiliyə daxil olan dövlətlərin hesabına iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi kimi inkişaf edir. Bu dövlətlərdə adam başına düşən ümumi milli məhsulun (ÜMM) məbləği kasıb ölkələrə nisbətən çox yüksək olduğuna görə onlarda turizm yüksək səviyyədə inkişaf edir. Məhz dünyanın 15 aparıcı turizm ölkələri sırasında onlar liderdirlər. İlk beşliyə Fransa, ABŞ, Böyük Britaniya, İspaniya və İtaliya dövlətləri daxildir.

Qeyd etdiklərimizdən fərqli olaraq dünyanın kasıb dövlətləri sırasına daxil olan Mozambikdə hər nəfərə ildə 80 dollar ümumi daxili məhsul (ÜDM) düşür. Həbəşistanda, Tanzaniyada bu göstərici 110 dollar, Siyerra-Leondoriyada 145 dollar, Burundidə 186, Uqandada 195, Çad və Ruandada 205, Nepalda 167, Butan və Vyetnamda 180 dollar təşkil etmişdir. İqtisadi göstəricilər əsas verir belə bir nəticəyə gələk ki, kasıb dövlətlərdə sadəcə olaraq maddi imkan əhalinin yaşayışını təmin etmədiyi üçün bu ölkələrdə turizm kölgədə qalan sahəyə çevrilmişdir. Nəzərə alsaq ki, bu kateqoriyadan olan ölkələrin sayı dünyada 53-ə çatır onda turizmin inkişafına iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən biri kimi diqqətin ciddi şəkildə

gücləndirilməsinə ehtiyacın olmasını yəqin etmiş olarıq. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, dünya əhalisinin 75%-i, ÜMM-in isə 25%-i kasıb dövlətlərin payına düşür. Deməli, çoxluq təşkil edən kasıb dövlətlərin əhalisinin maddi cəhətdən imkansızlığının nəticəsidir ki, bu ölkələrdə turizmə maraq aşağı səviyyədədir. Bu da dünya üzrə turizmin inkişafını ləngidir və milli iqtisadiyyatların dünya turizmindən faydalanmasına mənfi təsir göstərir.

Dünya iqtisadiyyatının hazırki inkişaf dövründə qazanılan nailiyyətlər əsas verir göstərək ki, qlobal səviyyədə turizmin nəticəli göstəriciləri mövcud potensialla müqayisədə ləng inkişaf edir.

Faktlar göstərir ki, dünya üzrə 2010-cu illə müqayisədə 2017-ci ildə ÜMM-in həcmi 13% artaraq 42,8 trln.dollara çatdığı halda turizmdə bu göstəricilər müvafiq olaraq 0,5% və 295,6 mlrd.dollar təşkil etmişdir.

Dünya üzrə iqtisadiyyatın və turizmin inkişaf meyllərini araşdıraraq bəzi alimlər (1, s.60) hesab edirlər ki, ayrı-ayrı dövlətlərin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakından asılı olaraq müxtəlif fəaliyyət sahələri, həmçinin turizm inkişaf edir.

Fikrimizcə bu fikirlə müəyyən mənada razılaşmaq olar. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi dövlətlər məsələn Avstriya, Misir, Honkonq və s. beynəlxalq əmək bölgüsündə konkret bir məhsula görə layiqli inkişaf etmişdir (4, s.172). Bu da onu göstərir ki, turizmin inkişafı təkcə ölkənin əmək bölgüsündə iştirak səviyyəsindən asılı deyildir. Burada bir çox amillər də böyük rol oynayırlar.

Dünya iqtisadiyyatının və turizmin inkişaf meyllərinin tədqiqi göstərir ki, hansı ölkədə insanları maraqlandıran tarixi abidələr, möcüzələr, turizmin inkişafı üçün inkişaf etmiş infrastruktura, kifayət qədər maliyyə xərcləyirsə, turizm xidməti sahəsində qiymətlər aşağıdırsa bir qayda olaraq həmin dövlətlərdə turizm yaxşı inkişaf edir. Son on beş ilin təcrübəsi göstərir ki, Ümumdünya turizmin orta artımı 4% olduğu halda Türkiyədə bu göstərici 8% təşkil etmişdir. Türkiyə dövləti turizmin inkişafına xərcləri xeyli artırmış, turizm xidmətinin idarə olunmasında böyük irəliləyişə nail olmuşdur. ÜTT-nin məlumatlarına görə son illərdə Türkiyədə, Əlcəzairdə, Cənubi Afrika dövlətlərində turizmin inkişafına çəkilən xərclər imkan vermişdir ki, bu dövlətlər daha çox gəlir əldə etsinlər. Türkiyə dövləti yaxın 5 ildə turizmdən qazanılan gəlirə görə dünyada 6-cı yeri tutmaq imkanına malik ola bilər və rəqabətdə turizmin geniş inkişaf etdiyi Yunanıstan və İspaniyanı geridə qoya bilər.

Dünya iqtisadiyyatının ölkə qrupları üzrə inkişafının tədqiqi göstərir ki, dünya əhalisinin 26%-ni çox zəngin insanlar təşkil edir. Bu kateqoriyalı əhali əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə yaşayırlar ki, onlar ilin bütün fəsillərində dünyanın istənilən dövlətinə turist keyfiyyətində getmək imkanına malikdirlər.

Qeyd edək ki, zəngin əhali qrupları beş-altı ərəb dövlətləri istisna olmaqla Avropada və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində yaşayırlar. Məhz dünya turistlərinin və Azərbaycandan gələn, yaxud ölkəmizə gələn turistlərin də böyük əksəriyyəti bu dövlətlərin payına düşür.

Yer kürəsi əhalisinin isə 74%-i orta və kasıb sosial təbəqələrə məxsusdur ki, onların beynəlxalq turizm səyahətindən-istirahətindən istifadə etmək, imkanları yox səviyyəsindədir və bu əhali qrupları kasıb ölkələrdə yaşayan insanlardır. Yaranmış vəziyyət tam olaraq dünya iqtisadiyyatının orta səviyyədən yuxarı qalxmasına mənfi təsir göstərir.

Beləliklə, təxminən dünya əhalisinin üçdə birinin gəlirlərinin azlığı səbəbindən onlar

ölkələrində nəinki gəlmə-getmə, hətta ölkə daxili turizm formalarından da istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Deməli, dünya iqtisadiyyatının ümumi inkişaf səviyyəsi beynəlxalq turizm obyektləri ilə zəngin olan Misir, İspaniya, Yunanıstan, Fransa, Hindistan, ABŞ və s. bu kimi dövlətlərdə turizmin inkişafını müəyyən edən qlobal amil rolunu oynayır.

İnkişaf etməkdə olan dövlətlər beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak edə bilmədikləri üçün, həm də turizmin inkişafına lazımı qədər investisiya qoya bilmədiklərinə görə həmin ölkələrdə iqtisadi inkişafda turizmin rolu çox aşağı səviyyədədir. Lakin Azərbaycan respublikasında dünya təsərrüfatının üstünlüklərindən faydalanmaq probleminə münasibət öz xarakteri və xüsusiyyətlərinə görə tam fərqlidir.

Sürətlə inkişaf edən və müasir insan həyatına daxil olmuş bir sahə kimi turizmin dünyada mövcud vəziyyəti, qlobal məqsədlərin reallaşmasında onun oynadığı rol və bu sahənin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olan problemlərə kompleks yanaşma zərurəti yaranır ki, respublikamız da bu vəzifənin öhdəsindən lazımınca gəlir. Bu zərurət müstəqil Azərbaycanın tutduğu iqtisadi inkişaf yolu, onun dünyaya inteqrasiya olunması və mövcud problemlərin həlli baxımından turizmin inkişafı ilə əldə olunacaq iqtisadi, sosial və hətta siyasi nəticələrdən doğur. Ölkəmizin görkəmli iqtisadçılarından olan akademik Asəf Nadirovun ifadəsi ilə desək, respublikamızın iqtisadiyyatının heç kimdən asılı olmayaraq, müstəqil olması üçün əsas yeraltı, yerüstü sərvətləri, yanacaq-enerji potensialı, kənd təsərrüfatı, müalicə-istirahət, turizm kompleksinin inkişafı üçün əlverişli təbii şəraitə malikdir. Əgər bu sərvətlərin sırasına Azərbaycanın malik olduğu çox güclü istehsal, elm, təhsil, sosial potensialını da əlavə etsək, onda qüdrətli və varlı dövlət kimi ölkəmizin çoxsahəli və böyükmiqyaslı sosial-iqtisadi inkişafı üçün nə qədər daxili ehtiyatların olması üzə çıxır (9, s.101).

Qeyd edək ki, hazırda turizm səfərləri təkcə müəyyən məqsədlər daxilində həyata keçirilən fərdi səyahətlər olmayıb, müasir sivilizasiyanın inkişafının nəticəsində bütöv bir sosial-iqtisadi və ictimai münasibətlərin məcmusu kimi qəbul edilir. Səyahət etməklə asudə vaxtı səmərəli keçirib, dincəlmək, yeni ərazilər və insan mədəniyyətləri, təbii və tarixi abidələr, milli mətbəxlər, xalqların adət və ənənələri ilə canlı tanış olmaq ehtiyacları müasir insanların artıq dərk olunmuş tələbatlarına-mənafeələrinə çevrilmişdir. Dünyadakı qloballaşma proseslərində və irimiqyaslı layihələrdə müvəffəqiyyətlə iştirak edən Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf strategiyasında da turizmin perspektivlərinin öyrənilməsi, onun prioritet sahəyə çevrilməsinin təhlil edilməsi maraq doğurur.

Rekreasiya təsərrüfatında turizmin tutduğu yer, insanların bu istiqamətdə gündən-günə artan tələbatları və sahənin iqtisadi cəhətdən gəlirliliyi, dərin sosial meyarlara əsaslanması buna obyektiv zərurət yaranan amillərdəndir.

Turizmin tarixi qədim dövrlərdən başlasa da onun kütləvi inkişafı XX əsrin ikinci yarısından sonraya təsadüf edir. Müasir təsəvvürlərə görə turizm səfərləri dedikdə, bu və ya digər regiona onun ətraf mühitinin, təbiətinin, yerli əhalisinin həyat tərzi, adət və ənənələri, tarixi və milli zənginlikləri ilə tanışlıq və dərk etmə, habelə itirilmiş fiziki və zehni enerjisinin bərpası (rekreasiyası) üçün edilən səyahətlər nəzərdə tutulur.

Cəmiyyətin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafının nəticəsi kimi yaranan turizm bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında mühüm yer tutmaqdadır. Müasir dövrdə dünya üzrə xidmətlər bazarının üçdə birini, məşğul əhalinin 10%-ə qədərini əhatə edən turizm sənayesi hətta neft

hasilatı və avtomobilqayırma sənayesi ilə də gəlirliyinə görə rəqabətə girmişdir (5, s.5). Statistika 2018-ci ildə Azərbaycanda 4,2 milyon nəfər turist hərəkəti qeydə alınmışdır ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 3.5 dəfə artım deməkdir (5, s.14). Müasir dövrdə turizm səfərlərinin coğrafiyası kimi yaşadığımız ərazinin ətrafındakı istirahət mərkəzlərindən tutmuş dənizaxsası ölkələr, buzlu qütblər, duzlu göllər, ayın səthi və hətta kosmik fəzaya qədər geniş ərazi göstərilə bilər. Turizm inkişaf etdiyi ölkələrin iqtisadiyyatında çox güclü integral effektlə malik olub, nəqliyyat, rabitə, ticarət, tikinti, kənd təsərrüfatı, xalq istehlak malları istehsalı, informasiya texnologiyaları və s. kimi mühüm sahələrə də öz təsirini göstərir. Buna görə də hesab edirik ki, “XX əsrin sürətli informasiya əsri” olması tezisində turizmi də əlavə etmək məqsədəuyğundur.

Turizm təsərrüfatının yaranması motivləri və amillərinin araşdırılması

Turizmin cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafda və müasir insan həyatındakı rolunu öyrənmək baxımından onun mövcud təşkili növləri, formaları və s. ilə yanaşı, insanları turizm səfərlərinə getməyə cəlb edən əsas motivləri, başqa sözlə müsbət turizm təsərrüfatının təşkili üçün turizm tələbinin yaranması və bu tələbi ödəmək məqsədilə müvafiq təklifin-turizm məhsulunun formalaşması və reallaşdırılması üzrə fəaliyyət göstərən turizm sənayesini və turizm bazarının xüsusiyyətlərini araşdırmaq lazımdır. Başqa sözlə, turizmin öyrənilməsi üçün digər amillərlə yanaşı, ona kompleks bir sosial-iqtisadi sistem kimi yanaşmaq, onun spesifikasından irəli gələn xüsusiyyətləri araşdırmaq lazımdır.

Turizmin mahiyyətini və onun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafda rolunu göstərə bilmək üçün hansı səyahətçilərin turist kateqoriyasına aid edildiyini bilmək lazımdır.

Turistlər yoxdursa turizm də yoxdur (6, s.231). Lakin bütün səyahətçilər turist sayılma-ya da bilərlər. Turistlərin digər səyahətçilərdən fərqləndirmək üçün bu sahə üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların sənədlərini və Azərbaycan Respublikası Qanununa əsaslanmaq məqsədəuyğundur. Bu məqsədlə, 1963-cü ildə Romada turizmə dair BMT-nin konfransında və ÜTT tərəfindən əsas götürülmüş tərifə nəzər salsaq, turistə “istənilən məqsədə getdiyi yerdə, işləməmək və xərci ödənilməmək şərti ilə 24 saatdan 12 aya qədər öz adı yaşayış mühitindən kənara səyahət edən şəxs” kimi baxılmalıdır (3, s.315). Azərbaycan Respublikası turizm Qanununda isə turistə-“istirahət, sağlamlaşdırma, tanış olma, idraki (tarix və mədəniyyət sərəvətlərindən bəhrələnmə və s.), iş-peşə (vəzifə borclarının icra edilməsi istisna olmaqla), idman və dini məqsədlərlə getdiyi ölkədə (yerdə) ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq şərti ilə, 24 saatdan 12 ayadək müddətdə müvəqqəti olan şəxs” kimi baxılır (2, maddə 1).

Elmi ədəbiyyatlarda turizm səfərlərinin adı səyahətlərdən fərqləndirmək üçün müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatlaşdırmalar aparılır. Sankt-Peterburq beynəlxalq “Baltika Turizm Akademiyası”nın vice-prezidenti prof M.B.Birjakova görə turistləri adı səyahətçilərdən fərqləndirmək üçün 4 əsas əlamət: 1) səyahətlərin uzaqlığı, 2) səyahətçinin yaşayış yeri, 3) səyahətlərin məqsədi, 4) səyahətlərin müddətləri götürülür (3, s.121).

Göründüyü kimi, hətta müəyyən səyahət proqramı çərçivəsində turistləri maraqlandıran bir neçə motiv ola bilər. Lakin bunlardan yalnız biri turistlərin səyahəti üçün əsas motiv olub, tələbat kimi ödənilməyə çalışılır. Məsələn, işgüzar turizmin iştirakçıları yalnız əsas missiyanın (məs. konfansı) uğurla sona çatmasından sonra getdikləri şəhərdə bir çox görməli yerlərə

də baş çəkməyi planlaşdırırlar. Bu baxımdan, ÜTT ekspertlərinin hesablamalarına görə 2017-ci ildə işgüzar turizmin iştirakçılarının motivləri belə olmuşdur: informasiyaya olan tələbat-34,8%, peşəkar əlaqələr yaradılması-23,9%, beynəlxalq əlaqələr-13,8%, təhsil-4,6%, turizm-10,1%, problemlərə maraq-7,3%, dost əlaqələri-5,5% (7, s.197). Bunlar yekun olaraq bir-birini tamamladıqda turistlərdə turizm səfərlərinin nəticəsi kimi turizm təsərrüfatı formalaşır. Turizm təsərrüfatı isə kifayət qədər mürəkkəb bir anlayışdır. M.B.Birjakova görə turizm təsərrüfatı “turizm məhsulunun istehlakı, turizm xidmətləri və əmtəələrinin əldə edilməsi ilə turistlərdə fiziki və mənəvi emosiyaların yaranmasıdır” (8, s.248).

Müasir turistlər əsasən rekreasiya (istirahət, asudə vaxt, əyləncə), tanışlıq, müalicə, idman, dini ziyarət, işgüzar, etnik, macəra, şop ticarətə, tranzit və s. məqsədli turizm səfərlərinə getməklə öz tələbatlarını ödəməyə çalışırlar.

Göstərmək lazımdır ki, cəmiyyətin sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsi ilə turizm bütün tiplərdə və kateqoriyalarda inkişafını obyektiv hal kimi qəbul etmək lazımdır. İnsanların həyat səviyyəsinin və asudə vaxt imkanlarının genişlənməsi, onların minimum insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması hər bir demokratik inkişaf yolu tutmuş ölkələrin, o cümlədən müstəqil Azərbaycan respublikasının vətəndaşlarının həm öz ölkəsinin, həm də dünyanın digər ölkələrinin (əlbəttə ki, dost münasibətlərin mövcud olduğu ölkələrin) turizm müəssisələrinin xidmətlərindən istifadə etməsi imkanı yaratmışdır. Lakin ölkə iqtisadiyyatındakı roluna görə daxili turizm və beynəlxalq turizmin gəlmə tipi digərlərindən fərqli olub, dünya ölkələrinin iqtisadi maraqlarında, o cümlədən Azərbaycan respublikası dövlətinin iqtisadi inkişaf strategiyasında özünə mühüm yer tutur.

Aparığımız tədqiqat baxımından gəlmə turizmin əhəmiyyətini, onun müxtəlif növləri üzrə qısa olaraq göstərməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Bu həm də turizm motivinin düzgün müəyyənləşdirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki rekreasiya-turizmin ən geniş yayılmış növüdür. Rekreasiya xidmətlərinin məqsədi müxtəlif çeşiddə xidmətlər zərfi təklif etməklə insanın əmək prosesində itirilmiş fiziki, psixoloji və emosional enerjisinin bərpasına nail olmaqdır.

Motivlərinə görə turizm səyahətlərinin təsnifatını verərkən rekreasiya turizminin xüsusi növü kimi ekoloji (qısa formada ekoturizm) ayrıca göstərmək məqsədəuyğun olardı. Bir çox müəlliflər tərəfindən ekoturizmə turizmin bir çox növləri-macəra, park və qoruqlarda təşkil olunan elmi müşahidə səyahətləri daxil olunur. Göründüyü kimi ekoturizm bütün fəal təbii turizm formalarını özündə birləşdirir. Burada əsas motiv təbiətlə canlı ünsiyyətdə olmaqdır. Ekoturizmin təbiətlə əlaqəli olan digər rekreasiya xarakterli turizm səfərlərindən (məsələn, palçıq və ya mineral su müalicəsindən) fərqi də burada görünür. Belə ki, ekoturizm aktiv istirahət formasıdır. Məhz ekoturizm vasitəsilə insan öz üzərində yaranmış fiziki və psixoloji yükləməni azalda bilir. Ekoturizm həm də ətraf mühitin qorunmasına, insanlarda ekoloji mədəniyyətin tərbiyə olunmasına, ekoloji təmiz qida məhsullarının istehsalına da təkan verir. Ekoturizmin dünyada çox geniş yayılmış və Azərbaycanın müxtəlif regionlarında (Masallı, Xaçmaz, Şəki, Qəbələ vəs.) sürətlə inkişaf edən, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında da geniş perspektivləri olan bir forması isə kənd-yaşıl (qısa olaraq kənd turizmi) turizmidir. Bu turizm növünü mahiyyəti kənd yerlərində və onlara yaxın ərazilərdə turistlərə rekreasiya xidmətlərinin göstərilməsidir.

Müasir dövrdə kənd turizm formasının inkişafına aşağıdakı amillər öz təsirini göstərir:

- əhali sayının artması, urbanisasiyanın sürətlənməsi;
- şəhər əhalisinin kənd həyat tərzinə olan marağı;
- təbii, ekoloji təmiz qida məhsullarına olan tələbat;
- təbiətlə ünsiyyətdə olub, ibtidai kənd mədəniyyəti, adət-ənənələrlə canlı tanış olmaq, əyləncə və tədbirlərdə, təsərrüfat işlərində iştirak etmək arzusu;
- kənd ərazilərində istirahətin nisbətən ucuz olması.

Göstərmək lazımdır ki, kənd-yaşıl turizmi ucqar yaşayış məntəqələrinin sosial-iqtisadi inkişafı baxımından çox əhəmiyyətlidir. Son dövrlərin ən böyük sosial problemlərindən biri olan Azərbaycan respublikası regionları üçün də aktualıq kəsb edən kəndlərdə yeni iş yerlərinin açılması, sosial-infrastruktur sahələrinin inkişafı və ucqar kəndlərdən gənclərin xaricə, həmçinin köçünün qarşısının alınması baxımından kənd turizmi gələcəyə doğru optimist fikir yürütməyə imkan verir.

Turizm xidmətləri əmək tutumlu olub, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün geniş perspektivlər açır. Sahənin fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər isə iştirakçılar arasında nisbətən daha bərabər bölüşdürüldüyündən burada istehsalçı marağı da yüksəkdir. Bu baxımdan sahədə əsas problemlərdən biri müasir turizm infrastrukturunun yaradılması və dünya bazarı qiymətlərinə uyğun keyfiyyətli servis təşkil olunmasıdır. Bu məsələnin aktuallığı bizim üçün həm də ona görə əhəmiyyətlidir ki, keçmiş ittifaqın bir üzvü kimi Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş turizm xidməti obyektləri uzun müddət əsasən güzəştli sosial turizm formasında fəaliyyət göstərmiş, kommersiya prinsiplərindən uzaq qalmışlar. O zamanlar bir sıra yüksək rütbəli dövlət məmurları istisna olunarsa, bu turizm formasından istifadə edənlərin gəlirləri o qədər də yüksək olmayan, güzəştli yollayışlarla gələn insanlar olması buradakı lüks servis tələblərini arxa plana çəkirdi. Nəticədə isə, keçmiş ittifaqın hər yerində olduğu kimi respublikamızın da əksər turizm obyektlərindən bizim dövrümüzə yarıtmaz infrastruktur, keyfiyyətsiz, başdansaovdu servis və dinamik inkişafdan uzaq olan turizm təsərrüfatı miras qalmışdır.

Y E K U N

Turizm keyfiyyət tələblərinə olan həssaslığı təkcə onun inkişafı üçün zəruri saymaq olmaz. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi turistlər gəldikləri ölkədə hər şeylə canlı təmasda olmaq istəyirlər. Bu isə o deməkdir ki, turizmin inkişaf etdirilməyə çalışıldığı bir regionda bütün digər sosial-mədəni sahələrin də eyni dərəcədə inkişafına nail olmaq lazımdır. Buna görə də belə bir fikri əsaslandırma bilərik ki, kənd turizminin inkişaf etdirilməsi ilə sosial infrastruktur sahələrinin bir çoxunda da (məs. sərnişin nəqliyyatı, məişət xidmətləri və s.) xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, turizmdəki xidmətlərin səmərəsi öz əksini əldə olunan gəlirlərdə göstərir. Belə ki dünya təcrübəsinə əsasən müasir dövrdə turizm xərcləri və gəlirləri üzrə ödəmə balansı bir çox ölkələr üzrə həm müsbət, həm də mənfi ola bilər. Müsbət ödəmə balansı bir qayda olaraq zəngin təbii, tarixi və mədəni turizm ehtiyatlarına malik olan Aralıq

dənizi sahili ölkələri (Fransa, İtaliya, İspaniya, Kipr) Karib körfəzi ölkələri, habelə Avstriya, İsveçrə, Tunis, Tailand və Meksika kimi yeni sənaye ölkəsi üçün xarakterikdir. Bu ölkələr gəlmə turizm gəlirləri hesabına əldə etdikləri müsbət qalıqdan digər xarici iqtisadi əməliyyatlardakı mənfi qalığın ödənilməsi üçün istifadə edirlər. Məsələn, İspaniya özünün turizm gəlirləri ilə enerji daşıyıcılarına olan tələbatını tamamilə ödəyə bilir. Turizm gəlirlərinin və qəbul edilən turistlərin artım dinamikasına görə Çin ölkəyə gələn turistlərin sayına və turizm gəlirlərinə görə dünya lideri olacaqdır.

Mənfi ödəmə balansına malik olan ölkələr isə əsasən inkişaf etmiş ölkələr olub, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksək olması ilə seçilirlər. Norveç, İsveç, Almaniya, Kanada, Yaponiya, həmçinin neft hasil edən ərəb ölkələri özləri böyük turizm gəlirlərinə malik olsalar da getmə turizmin çox yüksək meylli bu ölkələr üçün mənfi ödəmə balansını formalaşdırır.

Azərbaycan Respublikası kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin bir çoxunun turizm sahəsindəki mənfi ödəmə balansının səbəblərini isə xarici turistlərin səfərlərini təşkil etmək üçün zəruri infrastrukturun çatışmamazlığı, bir çox ərzaq, istehlak malları və turist avadanlıqlarının idxal edilməsi ilə əlaqələndirmək mümkündür. Bundan əlavə həmin ölkələr turizmin inkişaf üçün xaricdən alınmış kreditlərin faizləri, xarici ölkələrdən dəvət olunmuş təcrübəli menecerlərə verilən yüksək əmək haqqı timsalında da müəyyən itkilərlə üzləşirlər. Bütün bunları dünya təsərrüfatında və milli dövlətlərdə turizmin sosial-iqtisadi inkişafından asılı olması fikrini təsdiq edən arqumentlər kimi göstərə bilərik.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004-2008-ci illər) Bakı, 2004.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı, 2009.
3. М.Б.Биржаков «Введение в туризм», Издательский дом «Герда», 2003, 448 с.
4. Gənciyev G.Ə. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Dərslik, “Maarif”, Bakı-2012, s.172.
5. Azərbaycanda turizm, DSK-nın məcmuəsi. Bakı, 2018. s.161; 14.
6. Bilalov B.Ə. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2006, s.280.
7. Деловой Совет Всемирной Туристской Организации. Электронный бизнес в индустрии туризме. Практические рекомендации для туристских направлений и предприятий. Издание всемирной туристской организации. Всемирная Туристская Организация. Мадрид, Испания, 2002, 315 с.
8. М.Б.Биржаков «Введение в туризм», СПб; Издательский дом «Герда», 2003, 448 с.
9. Nadirov A.A. Sosial-iqtisadi inkişafın aktual problemləri. “Respublika” qəzeti., Bakı, 2004, 5 mart, №053 (1991).

*Алиев Вусал Орудж оглы, докторант,
Азербайджанский Университет Кооперации,
Адрес: Наджаф Нариманова 93, AZ 1106, Баку, Азербайджан,
E-mail: documentva1992@gmail.com
© Алиев В.О., 2020*

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА И РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - обосновать направления эффективного использования рекреационного потенциала туризма и существующей инфраструктуры в стране на уровне мировой экономики, разработать научно обоснованные предложения и рекомендации по совершенствованию организационно-экономического механизма его развития.

Методология исследования - наблюдение, сравнение, диалектический подход, экономико-статистическое исследование и другие методы, обосновывающие новые направления.

Практическая значимость исследования - заключается в том, что полученные результаты и выдвинутые предложения могут быть использованы для ускорения социально-экономического развития Азербайджана и его регионов, повышения уровня жизни, увеличения занятости в стране.

Результаты исследования. В статье исследуются тенденции в национальных экономиках, в том числе развитие туризма, под влиянием изменений мировой экономики в соответствии с процессами глобализации, даются конкретные рекомендации.

Оригинальность и научная новизна исследования:

- обоснована возрастающая роль мирового туризма в жизни человека и социально-экономическом развитии национальных экономик в глобальном масштабе;
- в контексте диверсификации определены характеристики и предпосылки для развития туризма в национальной экономике;
- оценено место мирового туристского рынка в развитии туристского рынка и его материально-технической базы в нашей республике;

Ключевые слова: туризм, тенденции, национальная экономика, глобализация, факторы, доходы, занятость, эффективность.

Vusal Oruc Aliyev, Ph.D. student

Azerbaijan Cooperation University,

Adress: Najaf NArimanov 93, AZ 1106, Baku, Azerbaijan,

E-mail: documentva1992@gmail.com

© V.O.Aliyev, 2020

THE WORLD ECONOMY AND THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The purpose of the study is to substantiate the directions of efficient use of the recreational potential of tourism and existing infrastructure in the country at the level of the world economy, to develop scientifically substantiated proposals and recommendations to improve the organizational and economic mechanism of its development.

The methodology of the research – while writing the article and in the substantiation of new directions methods such as observation, comparison, dialectical approach, economic-statistical research and other have been used.

The practical importance of the research - the applied significance of the article lies on the fact the results gained and the proposals put forward can be used to accelerate socio-economic growth in Azerbaijan and its regions, to improve living standards, to increase employment in the country.

The results of the study. The article examines the trends in the development of national economies, including tourism, under the influence of changes in the world economy in accordance with the processes of globalization, and makes specific recommendations.

Originality and scientific novelty of the research - The growing role of world tourism in human life and socio-economic development of national economies on a global scale is substantiated;

In the context of diversification, the characteristics and prerequisites for the development of tourism in the national economy have been identified;

The place of the world tourist market in the development of the tourist market and its material and technical base in our republic was assessed;

Keywords: tourism, trends, national economy, globalization, factors, incomes, employment, efficiency.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
15.10.2020

Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
23.10.2020

Çapa qəbul olunmuşdur: 28.10.2020

Дата поступления статьи в
редакцию: 15.10.2020

Отправлено на повторную
обработку: 23.10.2020

Принято к печати: 28.10.2020

The date of the admission of the article to
the editorial office: 15.10.2020

Send for reprocessing: 23.10.2020

Accepted for publication: 28.10.2020